

Oplysninger om Povel MADSEN

Povel Madsen. Viby Kirkebog 1765, døpte: 2. Påskedag den 27 Maj, Mads Rasmussens barn kaldet Povel.
Christen Skovfogeds hustru bar ham.

Faddere. Rasmus Madsen af Holm, Rasmus Loft, Ole Rasmussen af Holm, Hans Juels kone af Terp og Niels Christensen.

Sogn: Viby Amt: Århus

Brudgom: Povel Madsen Opholdssted: Viby

Brud: Sidsel Pedersdatter Opholdssted: Viby

Vielsesdato: 17. Marts 1790

Kirkebogens vielsesdata:

Trolovelse: Den 17de Decemb. Trolovet Povel Madsen af Wiibye og Enken Sidsel Pedersdr., Papiirs Toften. Forloverne vare Peder Madsen af Schaade og Mads Rasmussen af Wiibye

Vielse: den 17de Martij 1790 Copulerede

Arkiv: C 367 A-2 Folie: 153

Noter:

17 Marts 1790 (Alder ca. 35) Sidsel Pedersdatter - ?[Vis familie ?(F1941)??] Viby S, Ning H, Århus A, Danmark

Kilde: Kirkebog - Viby S, Ning H, Århus A, Danmark

Kildetekst: Sogn: Viby Amt: Århus

Brudgom: Povel Madsen Opholdssted: Viby

Brud: Sidsel Pedersdatter Opholdssted: Viby

Vielsesdato: 17. Marts 1790

Kirkebogens vielsesdata:

Trolovelse: Den 17de Decemb. Trolovet Povel Madsen af Wiibye og Enken Sidsel Pedersdr., Papiirs Toften. Forloverne vare Peder Madsen af Schaade og Mads Rasmussen af Wiibye

Vielse: den 17de Martij 1790

Lidt om Pouls Mølle.

Forfatter: Viggo Thommassen (vi har fælles aner)

Marselisborg Fæsteprotokol oplyser, at Christian Nielsen af Thor Skov fæster et selvbygget hus i Thor Skov + en stampemølle den 30 aug 1780.

Povel (Poul) Madsen overtog i 1788 denne stampemølle, som lå på Papirtoften øverst oppe ved Varnabækken.

Den tidligere fæster, ovennævnte Christian Nielsen, var død og som sædvane dengang (og måske også en betingelse) giftede den nye fæster sig med enken på stedet, Zidsel Pedersdatter, og overtog formentlig også hendes 3 børn på 8, 6 og 3 år.

Povel Madsen valkede som forgængerens tøj (vadmel) i stampemøllen. Povel Madsen fortsatte med at stampe eller valke tøj i møllen frem til 1831, til en ny fæster overtog møllen.

Poul Madsen og Zidsel Pedersdatter vedblev med at bo i møllen som aftægtsfolk frem til Poul Madsens død i 1834. Zidsel Pedersdatter flyttede på et tidspunkt efter mandens død fra møllen, idet det af Viby kirkebog fremgår, at hun døde i Terp i 1846. I tiden efter Povel Madsens overtagelse af Stampemøllen vedblev stedet med at hedde Papirtoften, idet dette navn er brugt i 1792.

Senere kom stedet til at hedde Pouls Mølle, og på kortet over stedet er det anført som Pouls Mølle. - Nu Pouls Mølledam.

Da Povel Madsen ophørte som fæster af møllen i 1831, blev møllen lejet ud til købmand Marcus Bech, Århus. Han lejede også de andre møller langs Varna-bækken og indrettede krøluldsfabrik i dem. I denne periode blev stedet benævnt "Marcus Bech's Pjaltemølle".

1877 ophørte krøluldsfabrikationen i møllerne og Pouls Mølle blev nedbrudt. - Allerede i året 1878 blev stedet benævnt som pladsen, "hvorpaa Pouls Mølle forhen var beliggende". Senere var der i mange år planteskole på stedet, men nu er kun mølledammen (Poul's Mølledam) tilbage.

er ganske særligt interessant, idet den var Danmarks første papirfabrik, anlagt i 1635 af bogtrykker Hans Skonning på kongelig opfordring. Papir var et kostbart materiale, som man hidtil havde måttet importere, men Christian IV var ivrig efter, at landet kunne blive selvforsynende med papir. Råmaterialet var opkradsede linnedklude.

Hans Skonning fik bevilling til at opkøbe gamle klude overalt i Århus Stift. Kludene blev i en stampemølle hakkede, massen lå i længere tid i fugtig tilstand, blev mørnet, kom så igen i stampeværket, blev sønderdelt og lagt i "bøtte" (heraf betegnelsen "bøttepapir").

Møllen fungerede kun som papirfabrik i en snes år. Hans Skonning døde i 1651 under lidt mystiske omstændigheder ved et fald fra Domkirkens tårn, idet han tillige var klokker ved Århus Domkirke, og der var ingen til at føre hans arbejde på papirfabrikken videre. Møllen omtaltes i 1664 som "en papirfabrik, som er øde og bruges af ingen", men endnu mere end 100 år senere blev stedet omtalt som "papirtoften".

Efter at møllen var nedbrændt, blev den genopført som stampemølle i 1780 af en møller Christian Nielsen, som også drev Thors Mølle, og efter hans død giftede enken Sidsel Pedersdatter sig med en Poul Madsen, efter hvem møllen blev kaldt "Pouls Mølle".

Det navn var den kendt under helt op til vor tid, hvor mølledammen stadig på kortet bliver betegnet som "Pouls Dam". Møllen fungerede som kradsulds mølle, der fremstillede materiale til hestedækkener, madrasser, tæpper mv. Den blev nedrevet i 1877". Fra en brand taksation i 1841 beskrevet under taksation nr. 1391 ved vi lidt om, hvordan møllen så ud. I taksationen nævnes det, at Pouls Mølle tilhører Marselisborg, men ikke hvem der har fæstet den. Det fremgår, at møllehuset var 6 fag lang, 10 alen dyb, egeruder?, fyr overtømmer og stråtag, deri værket, men hvoraf der ikke bliver at tage i betragtning under taksationen.

Møllehjulet 5 alen og 3 alen i gennemsnit, en egeaksel 5 alen lang, 17 tommer tyk, et k.hjul (kværnhjul?) anbragt på akslens ende, vandkammer, 17 alen lang 1½ alen bred 1 3/4 alen dyb, af fyrplanker med ? Anbragte egegæld? og øvrige egetømmer, takseret for 1600 Rbd. Stuehuset norden for møllen, 7 fag 8 alen dyb, egeruder, fyr overtømmer, dels murede dels klinede vægge og stråtag. 5 fag til beboelse med loft vinduer og døre, køkken skorsten samt bageovn, med murstensgulv i 2 fag, de øvrige 2 fag til brænde, takseret for 250 Rbd. Taksationen er underskrevet af en Albrecht Jensen og Anders Jensen /Viggo.

Den mest vandrige af bækkene i området kom oppe fra Lyseng, der hvor nu set store idrætsanlæg ligger, og selvom man i dag har lagt størstedelen af den i rør, kan man følge dens forløb.

En anden bæk blev kaldt Egebækken og har givet navn til nuværende Egebæksvej. Den kom oppe fra Rørmosen (jf. nuværende Rørmosevej) og krydsede vejen ca. 100 m. østligere.

En tredje bæk løb under den nuværende Nagelsvej. Her - ved den nuværende Materialgård, tidligere betegnet som "Rensningsanlægget", samledes bækkene til én, kaldet "Skambækken" dvs. "den korte bæk", den, som vi i dag oftest finder betegnet som "Varnabækken".

Langs denne bæk har der i tidens løb ligget en række vandmøller, der udnyttede vandkraften fra det i tidligere tid så rigeligt strømmende vand. Øverst tæt ved landevejen lå en mølle, Skambæk Mølle, som vi ikke kender noget billede af, og som ingen nulevende kan have i erindringer om. Den blev nedrevet så tidligt som 1573 i Frederik II's regeringstid efter kongelig ordre, da lensmanden på Aarhusgården, under hvem skoven sorterede, havde beklaget sig over ulovlig træhugst, krybsskytteri og navnlig over, at møllefolkene ødelagde det rige ørredfiskeri i bækken. Af Skambæk Mølle er der ingen spor tilbage.

Den næste mølle ved Skambækken ved vi betydeligt mere om, for mølledammen eksisterer endnu. Den er ganske særligt interessant, idet den var Danmarks første papirfabrik, anlagt i 1635 af bogtrykker Hans Skonning på kongelig opfordring. Papir var et kostbart materiale, som man hidtil havde måttet importere, men Christian IV var ivrig efter, at landet kunne blive selvforsynende med papir. Råmaterialet var opkradsede linnedklude.

Hans Skonning fik bevilling til at opkøbe gamle klude overalt i Århus Stift. Kludene blev i en stampemølle hakkede, massen lå i længere tid i fugtig tilstand, blev mørnet, kom så igen i stampeværket, blev sønderdelt og lagt i "bøtte" (heraf betegnelsen "bøttepapir").

Møllen fungerede kun som papirfabrik i en snes år. Hans Skonning døde i 1651 under lidt mystiske omstændigheder ved et fald fra Domkirkens tårn, idet han tillige var klokker ved Århus Domkirke, og der var ingen til at føre hans arbejde på papirfabrikken videre. Møllen omtaltes i 1664 som "en papirfabrik, som er øde og bruges af ingen", men endnu mere end 100 år senere blev stedet omtalt som "papirtoften".

Efter at møllen var nedbrændt, blev den genopført som stampemølle i 1780 af en møller Christian Nielsen, som også drev Thors Mølle, og efter hans død giftede enken Sidsel Pedersdatter sig med en Poul Madsen, efter hvem møllen blev kaldt "Pouls Mølle". Det navn var den kendt under helt op til vor tid, hvor mølledammen stadig på kortet bliver betegnet som "Pouls Dam". Træsnittet af Århusmaleren A. Fritz viser møllen, som den så ud i 1865. Møllen fungerede som kradsulds mølle, der fremstillede materiale til hestedækkener, madrasser, tæpper mv. Den blev nedrevet i 1877.

Den næste mølle hedder Thors Mølle. De oprindelige bygninger vides at være opført i 1637, altså på Christian IV's tid, hvor de først fungerede som krudtmølle, senere som feldberedermølle, dvs. til forarbejdning af læder og skind. I 1700-tallets begyndelse blev møllen købt af rådmand Andreas Stæhr til stampning af klæde og fik adskillige skiftende ejere. Allerede i 1700-tallet var møllen et populært udflugtsmål i sommermånederne. Vi kender en beretning om, at Katedralskolens elever og lærere foretog en udflugt til Thors Mølle så tidligt som i 1769 og blev beværtede med "koldt køkken, vin, kaffe og koldskål". Det lyder da hyggeligt. Knap så hyggeligt har det været ved andre lejligheder, hvor der berettes om drabelige slagsmål, f.eks. 2. pinsedag 1790. For godt hundrede år siden, i 1890'erne, blev det populært at købe "vand på maskine" på Thors Mølle, som jo lige siden har været et populært udflugtsmål. De originale bygninger er efterhånden blevet erstattet af nyere og mere tidssvarende. Pudsigt nok fik stedet først så sent som i 1966 egentlig beværterbevilling.

Under besættelsen var Thors Mølle en overgang beslaglagt af den tyske værnemagt, og efter befrielsen overtog englænderne stedet, som de vist syntes vældig godt om i de fredelige, romantiske omgivelser mellem bakkerne i skoven.

Kun hundrede meter længere nede ad Møllebækken lå der endnu en mølle, oprindeligt en kobbermølle, senere omdannet til stampemølle i kradsuldsfabrikationen under navnet Nymølle. Den blev nedrevet i 1877. Beliggenheden, også af mølledammen, er endnu kendelig i terrænet.

Den sidste mølle ved bækken var Varna Møllen, så vidt vides opført i året 1592 af en Anders Possin som kornmølle. Men også den skiftede funktion, først som feldberedermølle, senere brugt til stampning af tøj og senere igen brugt i den åbenbart meget rentable kradsuldsfabrikation. Den hørte under baroniet Marselisborg og dens særprægede navn skyldes baron Christian C.N. Gersdorff, der havde gjort tjeneste som russisk officer ved fæstningen Varna ved Sortehavet. Han er også ophavsmanden til navnet Silistria (ved en anden bæk), som har navn efter en fæstning i det nuværende Bulgarien. Varna-møllen blev nedrevet i 1892 efter at have eksisteret i præcis 300 år.

Man kan i dag undre sig over, at der var vand nok i Varnabækken (Skambækken) til at drive alle disse møller, og der er også beretninger om, at det i perioder kneb med vandkraften.

Mølleren i kobbermøllen skal have beklaget sig over, at han måtte stemme vandet op i to døgn for at have vand nok til at drive mølleværket i et halvt døgn. Der skulle samles vand i en hel uge for at mølleværket med to hjul kunne holdes i drift blot én dag.

Thors Skov

Skovene har gennem tiderne tilhørt kirken, kongen, godset Marselisborg og siden 1896 har Marselisborgskovene været ejet af Århus Kommune. Der er mange fortidsminder i skovene bl.a. gravhøje, stenrøser og oltidsfund. Thors Skov ligger syd for Thors møllevej.

Skambækken løber gennem Thors Skov. Selvom Skambækken betyder den korte bæk, har bækken gennem tiderne været drivkraft for hele fem forskellige vandmøller i og ved skoven (Skambæk Mølle,

Pouls Mølle, Thors Mølle, Nymølle og Varna Mølle). Med undtagelse af

Thors Mølle er møllerne for længst borte, men dammene og navnene findes endnu. Møllerne forarbejdede bl.a. kradsuld, papir, krudt, kobber, korn og huder.

Pouls Dam er en gammel mølledam, der har ligget i tilknytning til Pouls Mølle. Møllen eksisterede fra 1635-1877 og fik sit navn efter en af ejerne. Møllen var en stampemølle (en type vandmølle, hvis hjul drev tykke bjælker, kaldet stampere, lodret op og ned). Stampemøller brugtes bl.a. til valkning (iturvning) af tøj til fremstilling af papir og forarbejdning af vadmel.

Pouls Mølle var faktisk Danmarks første papirfabrik. Nord for Pouls Dam fandtes fra 1910-1918 et friluftsteater. Stedet blev senere brugt til friluftsgudstjenester.

Dyrehaven blev oprettet i 1933 og er på 22 ha. Fra et højdepunkt i Dyrehaven er der en dejlig udsigt mod Mols over Nymølle Eng, Varna Dam og Århusbugten. Området er indhegnet og har en fritgående bestand af dådyr samt sikavildt – disse hjortearter stammer fra hhv. Lilleasien og Japan. Der er desuden et særskilt indhegnet område med vildsvin

Varna dam.

I 1592 blev der opført en kornmølle, som lå mellem mølledammen og kysten. Møllen lå der frem til 1892. Den blev i 1800-tallet omdøbt til Varna Mølle. Navnet Varna (og Silistria længere syd) skyldes Baron Christian C. N. Gersdorff på Marselisborg, der havde gjort tjeneste som russisk officer på fæstningen Varna ved Sortehavet.

Hestehaven ligger nord for Thors møllevej og har tidligere været brugt til græsningsareal for Marselisborg godsets heste. Skoven går i ét med Thors Skov, og det er de samme træarter, som går igen – primært bøg, eg, ask, ahorn og birk. I nærheden af Frederikshøj Kro er der i 1926 plantet cypresser på et lille areal.

Varna palæet blev opført i 1909 som restaurant med udendørs tribune til koncerter. Palæet var et yndet udflugtsmål, og frem til 1930'erne gik der kystbåde dertil fra Århus. I dag er det kursus-/konferencecenter og restaurant.

På vej mod Frederikshøj Kro passerer en gravhøj samt et hulvejssystem fra oldtiden. Vejene er dannet ved trafikslid og vanderosion og er svære at datere præcist. I Hestehave er hulvejene velbevarede og visse steder op til 2-3 m dybe.

Siden 1816 har Frederikshøj Kro været et velbesøgt traktørsted. Der står en rekonstruktion af kroens gamle musiktribune i Den Gamle By.

Under besættelsen beslaglagde værnemagten store områder af Århus skovene, herunder Thors Mølle og ca. 24 ha af Thors Skov og Hestehave (strækkende sig fra en del af Dyrehaven og næsten til Oddervej). Et stort bunkeranlæg 10 m under jorden blev bygget til centralkommandoen for Jylland; der blev bygget barakker og området blev afspærret og befæstet. Efter krigen var der i en kort periode flygtningelejr for civile tyske flygtninge i området. Bunkerne anvendes nu af Søværnets Operative Kommando.

Vandkraftudnyttelse - mølledrift

I Marselisborgskovene findes der spor af 5 vandmøller. De fire har ligget langs Skambækken, d.v.s. »den korte bæk«, som udspringer i Lyseng, løber gennem Højbjerg, tidligere kaldet Skidenpyt, videre ind i skoven, hvor den søger mod havet gennem den dybe dalstrækning, som danner grænsen mellem Hestehaven og Thorskov.

I 1573 befalede kongen, at Skambæk Mølle skulle nedrives og beboerne bortvises. De have nemlig hugget træ i skoven og ødelagt ørredfiskeriet i bækken. Det er uvist, hvor denne mølle har ligget.

Pouls Dam, min Tip-tip-tip oldefars Dam og Mølle.

Pouls Dam, den øverste mølledam ved Skambækken, leverede oprindelig energi til en papirmølle, som i 1635 blev anlagt på stedet.

I 1780, godt 100 år efter at den første mølle var nedbrændt, opførte Chr. Nielsen, (min tip-tip-tip oldemors første ægtemand) en såkaldt stampemølle, som han derefter lejede af Baron Gersdorff.

Af fæstebrevet fremgår det bl. a., at han udover den årlige leje på 4 rdl. skulle stampe 50 alen vadmél til herskabet. Desuden skulle han holde øje med, at ingen »hvem det endog er, sig noget ulovligt i skov, eng eller mark foretager.« Og det var strengt forbudt »at holde øl eller brændevin til salg.«

Efter Chr. Niensens død i 1788, giftede enken Sidsel Pedersdatter (min tip-tip-tip oldemor) sig med Poul Madsen, (min tip-tip-tip oldefar), hvem navnet Pouls Mølle stammer fra. Møllebygningen på tangen mellem omløbet og møllerenden. På en lille bakke nord herfor lå stuehuset. Der hørte en mindre have til møllen, og desuden var der udenomsplads til enkelte husdyr. I grusgraven øst for dammen kan der være hentet fyld til mølledæmningen.

Efter 1832 blev møllen brugt som led i kradsulds fabrikationen. Da denne flyttede ind til byen i 1877 blev møllen nedrevet.

Thors Mølle

Thors Mølle, lidt neden for Pouls Dam blev anlagt. Fra begyndelsen af 1700-årene og til 1831 blev den brugt som stampemølle. Først herefter kom den ind under Marselisborg, og siden blev den lejet ud til kradsuldsfabrikation og mekanisk værksted. Fra

slutningen af forrige århundrede har møllen fungeret som skovbeværtning. De tidligere møllebygninger havde samme placering som den nuværende restauration.

Møllehuset lå med gavlen ud mod dammen mellem mølleløbet og omløbet, om stadig bruges som afløb for dammen. Stuehuset lå i umiddelbar forlængelse af møllehuset.

I slutningen af 1600-tallet skulle man samle vand i dammen i 2 dage for at få værket i gang. Derefter var der kun vand til, at det kunne køre en halv dag.

I øvrigt tjente Thors Mølle som traktørsted allerede i 1700-årene.

Således drog katedralskoleeleverne i sommeren 1769 ud til møllen, hvor de blev trakteret med »koldt køkken, vin, kaffe og koldskål«.

Mindre dydigt gik det for sig, da bønder fra Skåde og Holme 2. pinsedag 1790 kom i et blodigt slagsmål med soldater fra Århus. Forinden havde de drukket og danset sammen, men da Christen Laursen, en bonde fra Holme ved 5-tiden trådte ind i lokalet, blev atmosfæren spændt. Han havde nemlig dagen forinden givet en soldat en ørefigen, og den skulle han »Satan gale mig« have betalt tilbage.

Christen blev straks advaret, men da han prøvede at komme ud, blev der slagsmål. Soldaterne huggede efter bønderne med deres sabler, og Søren Enevoldsen fra Holme blev slået halvt fordærvet. Det lykkedes omsider Christen at komme ud, men han blev forfulgt af nogle soldater, som nåede ham oppe ved Pouls Mølle. Nogle bønder kom den stærkt blødende mand til undsætning, og de fik ham ind på Pouls Mølle, hvorfra han senere blev kørt til »Kirurgis« Wejse i Århus. Hvad der videre skete melder historien ikke noget om.

Ny Mølle

Ny Mølle, som tidligere lå mellem Thors Mølle og Varna Mølle, blev i 1600-årene opført som kobbermølle. Den blev nedrevet i begyndelsen af det efterfølgende århundrede, men genopført i 1830'erne og fik da navnet "Ny Mølle". Den blev, som de andre tre møller, på dette tidspunkt brugt som stampemølle i forbindelse med kradsuld fabrikation.

Møllehuset, som lå med gavlen ud mod dammen, rummede beboelse i 4 af de 10 fag.

Det blev revet ned i forbindelse med møllens nedlæggelse i 1877.

På stedet findes nu kun resterne af dæmningen bevaret. Den tidlige dam ligger hen som en lille eng.

Varna Mølle

Varna Mølle har siden 1690'erne ligget ved den nederste del af Skambækken, kort før dens udløb i havet. I de første år fungerede den som kornmølle, men da Aarhus Mølle i 1636 fik privilegium på at male korn, blev den indrettet til feldberedermølle.

I begyndelsen af 1800-årene opkaldte Marselisborgs daværende ejer, Chr. C. N. Gersdorff, som var russisk officer, møllen efter den tyrkiske fæstning Varna ved Sortehavskysten. Fa år senere blev møllen indrettet til stampning af tøj, og siden til kradsuldsfabrikation.

Bygningerne bestod på dette tidspunkt af et møllehus, der lå med bredsiden mod mølledammen, og vinkelret herpå et stuehus på vestsiden af bækken. En vandkarm førte vandet fra mølledammen til hjulet som sad på møllehusets vestgavl. Møllebygningen blev nedrevet i slutningen af forrige århundrede, og mølledammen er eneste levn efter det tidligere mølleanlæg.

I øvrigt findes der langs bækløbet mellem Ny Mølle og Varna Mølle et par uregelmæssige jordvolde, som kan være rester af tidligere mølledæmninger.

Kradsuldsfabrikation

Som det fremgår af omtalen ovenfor blev de fire møller langs Skambækken i forrige århundrede brugt som led i en omfattende kradsuldsfabrikation.

I Aarhus fabrikanten Marcus G. Bedl's købmandsgård i Borgporten blev store mængder indsamlede uldklude først rensat og sprættet op. Derefter blev de kørt ud til skovmøllerne - på dette tidspunkt også kaldet Pjaltemøllerne - hvor de af mølleværket trukne opkradsningsmaskiner bearbejdede uldkludene til halvfabrikatet kradsuld.

Dette blev brugt til gulvtæpper, madrasser eller lignende. Møllerne beskæftigede bl. a. maskinsvende, kudske og »sjovere«. De sidstnævnte pressede kradsulden i baller, hvilket blev betegnet som »et svært, og formedelst den støv ulden indeholder, et urenlige arbejde«. Det foregik »i den sædvanlige arbejdstid fra kl. 5 om morgenen og uafbrudt fortsat, en time om middagen undtaget, til kl. 7 om eftermiddagen, og det både vinter og sommer.«

Bech søgte jævnlige efter »flittige, flinke og gifte arbejdere«, som kunne »erholde husværelse og arbejde ved møllerne i Marselisborg skov.« Husværelse fik de i møllernes små stuehuse, som blev udnyttet til det yderste. Således boede der i en periode hele tre familier i det hus der hørte til Thors Mølle.

Og arbejdslønnen var ikke just høj. I Aarhus Stiftstidende blev den endog betegnet som »tarvelig«

Silistria Mølle

Silistria Mølle ligger ved en bæk som har sit udspring nær Emiliedal teglværk. Det er uvist, hvornår møllen blev anlagt, men i forbindelse med Gabriel Marselis' overtagelse af Marselisborg (1661) omtales den som en stampemølle.

De følgende to Århundreder blev møllen skiftevis brugt som feldbereder, tøjstampe, raspe og oliemølle.

Silistria Mølle, der ligesom Varna Mølle er opkaldt efter en tyrkisk fæstning i det nuværende Bulgarien, nedbrændte i 1865. Det nyopførte møllehus blev indrettet til kornmølle, idet Århus Møllens eneret til kornmaling netop var ophørt. De efterfølgende år betjente møllen bønder i Skåde, Holme og Skidenpyt (Højbjerg).

Dens skæbne blev beseglet i 1910, da vandmasser fra en oversvømmet eng ved Skåde beskadigede dæmningen og mølleværket i en sådan grad, at man besluttede at indstille mølledriften.

Det nye møllehus beliggende mellem en staldlænge, som lå ud til mølledammen, og et bage og vaskehus på den anden side. Beboelserne var indrettet i møllehusets østre, mens mølleværket lå i husets vestlige del, som havde høj kælder. I modsætning til de andre skovmøller blev værket ikke drevet af et hjul, men derimod af en jernturbine.

Silistria Mølle fungerede efter 1880 tillige fungerede som traktørsted. Efterhånden blev møllen et yndet udflugtssted, og efter mølleriets nedlæggelse fortsatte den som sommerrestauration indtil 1956.

Møllehuset er nu den eneste bevarede bygning på stedet. Nord for huset ses resterne af den kanal, som ledte vandet fra mølledammen gennem turbiner og videre ned gennem slugten. De nuværende afløb fra mølledammen er det tidligere omløb.

Udover den eksisterende mølledam har der tilsyneladende ligget en mølle mere, lidt længere oppe ad bækløbet. Umiddelbart før det sted, hvor en træbro fører over bækken, findes en kort tværgående jordvold, som kan være resterne af en tidligere dæmning. I øvrigt er det blevet hævdet, at der mellem Silistria mølle og Horsevad tidligere har været hele 4 mølledamme.

Fortidens spor i Aarhuskovene

Der har været gravet efter ler i hvert fald to steder i Marselisborgsskovene, idet der i forrige århundrede lå et lille teglværk, i den nuværende Mindepark og ved Hørhavegården.

Teglværksskoven ved Donbækhusene er opkaldt efter et teglværk, som blev anlagt på stedet omkring 1830. Leret hentede man i en grav, hvis sydlige rand stadig kan ses umiddelbart sydvest for Donbækhusene. Vand til æltning fik man fra Donbækken. Tørreladen og ovnen stod på det sted, hvor Mindeparkmonumentet nu ligger. Hele komplekset dækkede et areal på 1,5 td. land.

Rasmus Olesen var sandsynligvis en af de første arbejdere på teglværket. Han var fæster af det ældste af Donbækhusene, som han selv havde opført i 1828, samt godt 3 td. land jord.

Den årlige leje var 5 rigsdaler og hoveriarbejde en dag om ugen.

I 1836, da 100 sten kostede en rigsdaler, gav teglværket en indtægt på 200 rdl. Mange af de efterfølgende år var teglværket dog ikke i brug. I 1899 blev der solgt inventar for 100 kr., og tørreladen blev som den sidste bygning nedrevet i 1908.

Teglværket ved Hulbækken i Skåde skov er sandsynligvis anlagt nogenlunde samtidig med det forrige. På et kort fra 1846 er det placeret nord for bækken, men noget tyder på, at det lå på den modsatte side. Her kan man stadig se resterne af en lergrav, og samme sted lå der så sent som i 1875 et hus, Hulbæk hus, som nok oprindeligt var opført som bolig for en teglværksarbejder. Selve teglværket har sandsynligvis ikke været i brug meget senere end 1850.

Samfærdsel

Nogle af de mest imponerende hulveje i Århuskovene findes i den nordvestlige del af Hestehaven. Fra det tidligere skovfogedsted Frydenlund, hvor nu også Hotel Marselis ligger, kan man følge hulvejen op ad bakken mod Frederikshøj kro. Et stykke oppe søger vejen uden om en fugtig lavning, men den er alligevel blevet så opkørt, at man senere har forlagt vejens linieføring i en krum bue mod øst. Bag Frederikshøj, hvor terrænstigningen er størst, deler hulvejen sig i et stærkt forgrenet, næsten labyrintlignende system af helt op til 2-3 m dybe spor. På et kort stykke længere mod syd, hvor terrænet flader ud, har vejforløbet ikke efterladt sig synlige spor, men ved en fornyet stigning dukker det igen op som flere parallelle spor, der afbrydes af Oddervej midt mellem Frederikshøj kro og Højbjerg. Da sporene ikke med sikkerhed kan følges ind i Kirkeskoven, har vejens fortsættelse på dette sted fulgt Oddervejens nuværende linieføring.

Det er blevet hævdet, at dette hulvejssystem skulle være en del af en oldtidsvej fra Gudenåegnen over Stjær, Kolt og Holme til Århus. Hvilket selvfølgelig ikke kan udelukkes, men i sin nuværende form angiver hulvejssystemet nok snarere forløbet af den gamle Hads Herreds vej, før den, formodentlig engang i 1700-tallet, blev forlagt til det, der nu hedder Oddervej. Måske var det bl. a. dette hulvejssystem, kongen havde i tankerne, da han i 1574 befaler lenets bønder at istandsætte vejene, der i dette len var særlig slette og dybe.

Hovedparten af de øvrige hulveje i Marselisborg skovene har været i brug på et noget senere tidspunkt. I flere tilfælde ligger de parallelt med eksisterende skovveje. Dette ses f. eks. ved den øst-vestgående vej fra Pouls dam til Oddervej. Efter at vejen på den midterste del af strækningen har passeret et vandløb, fortsætter den i et krumt forløb op ad en bakke.

På dette sted har 2-3 sideløbende spor skåret sig ned i skråningen. De stammer fra den tid, da vejen forbandt skovmøllerne med Hads Herres vejen, og har sandsynligvis været anvendt, siden Pouls Mølle og Thors Mølle blev anlagt i 1600-tallet. Hvor vejen udmundede i Herredsvejen, fandtes tidligere et led som hed Tobaksleddet. Navnet forklares med at bønderne, når de kom fra Århus, mødtes her, fik sig en pipe tobak for derefter at følges ad sydpå gennem Skidenpyt - det nuværende Højbjerg - hvor der var fare for »onde mennesker, som vil berøve folk, hvad de føre med Sig.«

Syd for skovmøllerne er der spor efter 3 forskellige veje. Omkring år 1800 gik en vej stik sydpå fra Pouls Mølle. Den første del af vejen er bevaret som forgrenede hulvejsspor på skråningen mellem Pouls Mølle dam og Thors Mølle dam. Ved Morvadshuset passerede vejen Å som hus navnet siger - et vadested over et fugtigt område og fortsatte derefter mod Horsevad.

Den anden vej, som ligeledes søger med Horsevad, udgår fra Thors Mølle og har efterladt sig spor på skråningen oven for møllebygningerne.

Bedst bevaret er dog vejen fra Varna Mølle.

Den udgår fra mølledammen og bevæger sig i flere parallelle spor op gennem »passet« mellem Excellencehøjen og Rumohrs bakke, hvorefter sporene ophører ved Rotunden.

Ifølge et kort fra 1700-tallets slutning mødtes de tre veje på Horsevadbakken, som ligger oven for Horsevad. På bakkenskråningen findes flere parallelle hulvejsspor. Ved bakkens fod drejer de mod sydvest, idet Horsevad, som gik over bækken til Silistria, lå lidt vestligere i forhold til den nuværende overkørsel. Fra Horsevad førte vejen forbi Hørhavgården til Hads Herreds vejen og Skåde by mod vest eller Skåde skov mod syd.

Ved Silistria Mølle findes spor af en vej, som var i brug så sent som i forrige århundrede. Den gik fra Hads Herreds vejen til skovfogedstedet Frydenlund og videre langs kysten forbi Varna Mølle og til Silistria Mølle. Skulle man fra Silistria Mølle til Hørhavgården, måtte man passere et bakkedrag mellem to bakketoppe. Vejen har sat sit tydelige spor i dette pas.

Formodentlig for at undgå denne ret stejle stigning har man i en periode i stedet foretrukket at vade over Silistriabækken ved foden af bakkedraget. Syd for den vej, der nu går fra bækken og ned til Silistria Mølle, findes to parallelle hulvejsspor, som har ført fra vadestedet mod sydøst.

En hulvej, som går på vestsiden af Ravnbakkerne i Skåde Skov, er sandsynligvis også af nyere dato.

I forbindelse med omtalen af transport i skovene skal det nævnes, at der tidligere i visse tilfælde blev ind og udskibet varer langs kysten.

De russiske både

Da to russiske både i 1813 eller 14 var frosset fast i isen lige neden for Skåde Skov, fik Århusegnens bønder påbud om, hver dag køre 6 td. korn fra skibene og ind til Århus.

Ud for en grusgrav ved det nordøstlige hjørne af Dyreparken, fører en slugt ned til stranden. Efter sigende blev den brugt som nedkørsel til stranden, når egnens bønder i frostvintre skulle aflevere deres kornskat ved et skib, som lagde til ud for kysten. Når Laus Mikkelsen, der i begyndelsen af 1800-årene var sognefoged i Harlev Sogn, kom ned gennem slugten og ud på isen med sin kulrede hingst, råbte han advarende: »Af vejen, alle I drenge, for nu kommer Laus Mikkelsen.«

Uddrag af Jesper Laursen, Fortidens spor i Århuskovene.

Povel Rasmussen. Viby Kirkebog 1765, døbte: 2. Påskedag den 27 Maj, Mads Rasmussens barn kaldet

Povel. Christen Skovfogeds hustru bar ham.

Faddere. Rasmus Madsen af Holm, Rasmus Loft, Ole Rasmussen af Holm, Hans Juels kone af Terp og Niels Christensen.

Lidt om Pouls Mølle.

Marselisborg Fæsteprotokol oplyser, at Christian Nielsen af Thøer Skov fæster et selvbygget hus i Thøer Skov + en stampemølle den 30 aug 1780.

Povel (Poul) Madsen overtog i 1788 denne stampemølle, som lå på Papirtoften øverst oppe ved Varnabækken.

Den tidligere fæster, ovennævnte Christian Nielsen, var død og som sædvane dengang (og måske også en betingelse) giftede den nye fæster sig med enken på stedet, Zidse Pedersdatter, og overtog formentlig også hendes 3 børn på 8, 6 og 3 år.

Povel Madsen valkede som forgænger tøj (vadmel) i stampemøllen. Povel Madsen fortsatte med at stampe eller valke tøj i møllen frem til 1831, til en ny fæster overtog møllen.

Poul Madsen og Zidse Pedersdatter vedblev med at bo i møllen som aftægtsfolk frem til Poul Madsens død i 1834. Zidse Pedersdatter flyttede på et tidspunkt efter mandens død fra møllen, idet det af Viby kirkebog fremgår, at hun døde i Terp i 1846. I tiden efter Povel Madsens overtagelse af Stampemøllen vedblev stedet med at hedde Papirtoften, idet dette navnt er brugt i 1792.

Senere kom stedet til at hedde Pouls Mølle, og på kortet over stedet er det anført som Pouls Mølle. - Nu Pouls Mølledam.

Da Povel Madsen ophørte som fæster af møllen i 1831, blev møllen lejet ud til købmand Marcus Bech, Århus. Han lejede også de andre møller langs Varna-bækken og indrettede krøluldsfabrik i dem. I denne periode blev stedet benævnt "Marcus Bech's Pjaltemølle".

1877 ophørte krøluldsfabrikationen i møllerne og Poul's Mølle blev nedbrudt. - Allerede i året 1878 blev stedet benævnt som pladsen, "hvorpaa Poul's Mølle forhen var beliggende". Senere var der i mange år planteskole på stedet, men nu er kun mølledammen (Poul's Mølledam) tilbage.

Trolovelse: 17. dec 1789 blev Povel Madsen trolovet med Zidse Pedersdatter, Papirstoften, Viby.

Forlovere: Peder Madsen af Skaade og Mads Rasmussen af Viby.

Folketælling 1801, Viby under Jægergaarden og Marselisborg.

En Stampemølle :

Povel Madsen, 46 aar (41 år ?), 1. gang gift, lever af at stampe Vadmel

Sidsel Pedersdatter, 44 aar, 2. gang gift

Birret Povelsdatter, 10 år

Ane Marie Povelsdatter, 6 år

Inger Povelsdatter, 2 år

Johanne Povelsdatter, 1 år

Jens Povelsen, 8 år (død 6 aug 1807, begravet 20. søndag efter Trinitatis)

Peder Povelsen, 4 år

Folketælling 1834, Viby Sogn, Pouls Mølle:

Povel Madsen, 74 aar (begge aftægstfolk og

Zidsel Pedersdatter, 77 aar (almisselemmer

Viby Kirkebog (side 124) vedrørende døde: 1834 den 01 Nov døde aftægtsmand Povel Madsen i Pouls Mølle, Marselisborg Skov.

Fra "Billeder af Højbjergs historie", side 7-10: + billede af Pouls Mølle:

"Den næste mølle ved Skambækken ved vi betydeligt mere om, for mølledammen eksisterer endnu. Den er ganske særligt interessant, idet den var Danmarks første papirfabrik, anlagt i 1635 af bogtrykker Hans Skonning på kongelig opfordring. Papir var et kostbart materiale, som man hidtil havde måttet importere, men Christian IV var ivrig efter, at landet kunne blive selvforsynende med papir. Råmaterialet var opkradsede linnedklude.

Hans Skonning fik bevilling til at opkøbe gamle klude overalt i Århus Stift. Kludene blev i en stampemølle hakkede, massen lå i længere tid i fugtig tilstand, blev mørnet, kom så igen i stampeværket, blev sønderdelt og lagt i "bøtte" (heraf betegnelsen "bøttepapir").

Møllen fungerede kun som papirfabrik i en snes år. Hans Skonning døde i 1651 under lidt mystiske omstændigheder ved et fald fra Domkirkens tårn, idet han tillige var klokker ved Århus Domkirke, og der var ingen til at føre hans arbejde på papirfabrikken videre. Møllen omtaltes i 1664 som "en papirfabrik, som er øde og bruges af ingen", men endnu mere end 100 år senere blev stedet omtalt som "papirtoften".

Efter at møllen var nedbrændt, blev den genopført som stampemølle i 1780 af en møller Christian Nielsen, som også drev Thors Mølle, og efter hans død giftede enken Sidsel Pedersdatter

sig med en Poul Madsen, efter hvem møllen blev kaldt "Pouls Mølle".

Det navn var den kendt under helt op til vor tid, hvor mølledammen stadig på kortet bliver betegnet som "Pouls Dam".

Træsnittet af Århusmaleren A. Fritz viser møllen, som den så ud i 1865. Møllen fungerede som kradsuldmølle, der fremstillede materiale til hestedækkener, madrasser, tæpper mv. Den blev nedrevet i 1877".

Fra en brandtaxation i 1841 beskrevet under taxation nr. 1391 ved vi lidt om, hvordan møllen så ud. I taxationen nævnes det, at Pouls Mølle tilhører Marselisborg, men ikke hvem der har fæstet den. Det fremgår, at møllehuset var 6 fag lang, 10 alen dyb, egeruder?, fyr overtømmer og stråtag, deri værket, men hvoraf der ikke bliver at tage i betragtning under taxationen.

Møllehjulet 5 alen og 3 alen i gennemsnit, en egeaksel 5 alen lang, 17 tommer tyk, et k...hjul (kværnhjul?) anbragt på akslens ende, vandkammer, 17 alen lang 1½ alen bred 1 3/4 alen dyb, af fyrplanker med ? anbragte egegæld? og øvrige egetømmer, taxeret for 1600 Rbd. Stuehuset norden for møllen, 7 fag 8 alen dyb, egeruder, fyr overtømmer, dels murede dels klinede vægge og stråtag. 5 fag til beboelse med loft vinduer og døre, køkken skorsten samt bageovn, med murstensgulv i 2 fag, de øvrige 2 fag til brænde, taxeret for 250 Rbd. Taxationen er underskrevet af en Albrecht Jensen og Anders Jensen

/Viggo.

Den mest vandrige af bækkene i området kom oppe fra Lyseng, der hvor nu set store idrætsanlæg ligger, og selvom man idag har lagt størstedelen af den i rør, kan man følge dens forløb.

En anden bæk blev kaldt Egebækken og har givet navn til nuværende Egebæksvej. Den kom oppe fra Rørmosen (jf. nuværende Rørmosevej) og krydsede vejen ca. 100 m. østligere.

En tredje bæk løb under den nuværende Nagelsvej. Her - ved den nuværende Materialgård, tidligere betegnet som "Rensningsanlægget", samledes bækkene til én, kaldet "Skambækken" dvs. "den korte bæk", den, som vi i dag oftest finder betegnet som "Varnabækken".

Langs denne bæk har der i tidens løb ligget en række vandmøller, der udnyttede vandkraften fra det i tidligere tid så rigeligt strømmende vand. Øverst tæt ved landevejen lå en mølle, Skambæk Mølle, som vi ikke kender noget billede af, og som ingen nulevende kan have i erindringer om. Den blev nedrevet så tidligt som 1573 i Frederik IIs regeringstid efter kongelig ordre, da lensmanden på Aarhusgården, under hvem skoven sorterede, havde beklaget sig over ulovlig træhugst, krybsskytteri og navnlig over, at møllefolkene ødelagde det rige ørredfiskeri i bækken. Af Skambæk Mølle er der ingen spor tilbage.

Den næste mølle ved Skambækken ved vi betydeligt mere om, for mølledammen eksisterer endnu. Den er ganske særligt interessant, idet den var Danmarks første papirfabrik, anlagt i 1635 af bogtrykker Hans Skonning på kongelig opfordring. Papir var et kostbart materiale, som man hidtil havde måttet importere, men Christian IV var ivrig efter, at landet kunne blive selvforsynende med papir. Råmaterialet var opkradsede linnedklude.

Hans Skonning fik bevilling til at opkøbe gamle klude overalt i Århus Stift. Kludene blev i en stampemølle hakkede, massen lå i længere tid i fugtig tilstand, blev mørnet, kom så igen i stampeværket, blev sønderdelt og lagt i "bøtte" (heraf betegnelsen "bøttepapir").

Møllen fungerede kun som papirfabrik i en snes år. Hans Skonning døde i 1651 under lidt mystiske omstændigheder ved et fald fra Domkirkens tårn, idet han tillige var klokke ved Århus Domkirke, og der var ingen til at føre hans arbejde på papirfabrikken videre. Møllen omtales i 1664 som "en papirfabrik, som er øde og bruges af ingen", men endnu mere end 100 år senere blev stedet omtalt som "papirtøften".

Efter at møllen var nedbrændt, blev den genopført som stampemølle i 1780 af en møller Christian Nielsen, som også drev Thors Mølle, og efter hans død giftede enken Sidsel Pedersdatter sig med en Poul Madsen, efter hvem møllen blev kaldt "Pouls Mølle". Det navn var den kendt under helt op til vor tid, hvor mølledammen stadig på kortet bliver betegnet som "Pouls Dam".

Træsnittet af Århusmaleren A. Fritz viser møllen, som den så ud i 1865. Møllen fungerede som kradsulds mølle, der fremstillede materiale til hestedækkener, madrasser, tæpper mv. Den blev nedrevet i 1877.

Den næste mølle hedder Thors Mølle. De oprindelige bygninger vides at være opført i 1637, altså på Christian IVs tid, hvor de først fungerede som krudtmølle, senere som feldberedermølle, dvs. til forarbejdning af læder og skind. I 1700-tallets begyndelse blev møllen købt af rådmand Andreas Stæhr til stampning af klæde og fik adskillige skiftende ejere. Allerede i 1700-tallet var møllen et populært udflugtsmål i sommermånederne. Vi kender en beretning om, at Katedralskolens elever og lærere foretog en udflugt til Thors Mølle så tidligt som i 1769 og blev beværtede med "kold køkken, vin, kaffe og koldskål". Det lyder da hyggeligt. Knap så hyggeligt har det været ved andre lejligheder, hvortil berettes om drabelige slagsmål, f.eks. 2. pinsedag 1790. For godt hundrede år siden, i 1890'erne, blev det populært at købe "vand på maskine" på Thors Mølle, som jo lige siden har været et populært udflugtsmål. De originale bygninger er efterhånden blevet erstattet af nyere og mere tidssvarende. Pudsigt nok fik stedet først så sent som i 1966 egentlig beværterbevilling.

Under besættelsen var Thors Mølle en overgang beslaglagt af den tyske værnemagt, og efter befrielsen overtog englænderne stedet, som de vist syntes vældig godt om i de fredelige, romantiske omgivelser mellem bakkerne i skoven.

Kun hundrede meter længere nede ad Møllebækken lå der endnu en mølle, oprindeligt en kobbermølle, senere omdannet til stampemølle i kradsuldsfabrikationen under navnet Nymølle. Den blev nedrevet i 1877. Beliggenheden, også af mølledammen, er endnu kendelig i terrænet.

Den sidste mølle ved bækken var Varna-Møllen (billedet), så vidt vides opført i året 1592 af en Anders Possin som kornmølle. Men også den skiftede funktion, først som feldberedermølle, senere brugt til stampning af tøj og senere igen brugt i den åbenbart menget rentable kradsuldsfabrikation. Den hørte under baroiet Marselisborg og dens særprægede navn skyldes baron Christian C.N. Gersdorff, der havde gjort tjeneste som russisk officer ved fæstningen Varna ved Sortehavet. Han er også ophavsmanden til navnet Silistria (ved en anden bæk), som har navn efter en fæstning i det nuværende Bulgarien. Varna-møllen blev nedrevet i 1892 efter at have eksisteret i præcis 300 år.

Man kan i dag undre sig over, at der var vand nok i Varnabækken (Skambækken) til at drive alle disse møller, og der er også beretninger om, at det i perioder kneb med vandkraften. Mølleren i kobbermøllen skal have beklaget sig over, at han måtte stemme vandet op i to døgn for at have vand nok til at drive mølleværket i et halvt døgn, ja, der skulle samles vand i en hel uge for at mølleværket med to hjul kunne holdes i drift blot én dag.

Thors Skov

Skovene har gennem tiderne tilhørt kirken, kongen, godset Marselisborg og siden 1896 har Marselisborgskovene været ejet af Århus Kommune. Der er mange fortidsminder i skovene bl.a. gravhøje, stenrøser og oltidsagre. Thors Skov ligger syd for Thorsmøllevej.

Skambækken løber gennem Thors Skov. Selvom Skambækken betyder den korte bæk, har bækken gennem tiderne været drivkraft for hele fem forskellige vandmøller i og ved skoven (Skambæk Mølle,

Pouls Mølle, Thors Mølle, Nymølle og Varna Mølle). Med undtagelse af

Thors Mølle er møllerne for længst borte, men dammene og navnene findes endnu. Møllerne forarbejdede bl.a. kradsuld, papir, krudt, kobber, korn og huder.

Pouls Dam er en gammel mølledam, der har ligget i tilknytning til Pouls Mølle. Møllen eksisterede fra 1635-1877 og fik sit navn efter en af ejerne. Møllen var en stampemølle (en type vandmølle, hvis hjul drev tykke bjælker, kaldet stampere, lodret op og ned). Stampemøller brugtes bl.a. til valkning (iturvivning) af tøj til fremstilling af papir og forarbejdning af vadmel.

Pouls Mølle var faktisk Danmarks første papirfabrik. Nord for Pouls Dam fandtes fra 1910-1918 et friluftsteater. Stedet blev senere brugt til friluftsgudstjenester.

Dyrehaven (5) blev oprettet i 1933 og er på 22 ha. Fra et højdepunkt i Dyrehaven er der en dejlig udsigt mod Mols over Nymølle Eng, Varna Dam og Århusbugten. Området er indhegnet og har en fritgående bestand af dådyr samt sikavildt – disse hjortearter stammer fra hhv. Lilleasien og Japan. Der er desuden et særskilt indhegnet område med vildsvin

Varnadam.

I 1592 blev der opført en kornmølle, som lå mellem mølledammen og kysten. Møllen lå der frem til 1892. Den blev i 1800-tallet omdøbt til Varna Mølle. Navnet Varna (og Silistria længere syd) skyldes Baron Christian C. N. Gersdorff på Marselisborg, der havde gjort tjeneste som russisk officer på fæstningen Varna ved Sortehavet.

Hestehaven ligger nord for Thorsmøllevej og har tidligere været brugt til græsningsareal for Marselisborggodsets heste. Skoven går i ét med Thors Skov, og det er de samme træarter, som går igen – primært bøg, eg, ask, ahorn og birk. I nærheden af Frederikshøj Kro er der i 1926 plantet cypresser på et lille areal.

Varnapalæet blev opført i 1909 som restaurant med udendørs tribune til koncerter. Palæet var et yndet udflugtsmål, og frem til 1930'erne gik der kystbåde dertil fra Århus. I dag er det kursus-/konferencecenter og restaurant.

På vej mod Frederikshøj Kro passerer en gravhøj samt et hulvejssystem fra oldtiden. Vejene er dannet ved trafikslid og vanderosion og er svære at datere præcist. I Heste-

have er hulvejene velbevarede og visse steder op til 2-3 m dybe.

Siden 1816 har Frederikshøj Kro været et velbesøgt traktørsted. Der står en rekonstruktion af kroens gamle musiktribune i Den Gamle By.

Under besættelsen beslaglagde værnemagten store områder af Århus skovene, herunder Thors Mølle og ca. 24 ha af Thors Skov og Hestehave (strækkende sig fra en del af Dyrehaven og næsten til Oddervej). Et stort bunkeranlæg 10 m under jorden blev bygget til centalkommandoen for Jylland; der blev bygget barakker og området blev afspærret og befæstet. Efter krigen var der i en kort periode flygtningelejr for civile tyske flygtninge i området. Bunkerne anvendes nu af Søværnets Operative Kommando.

Vandkraftudnyttelse - mølledrift

I Marselisborgskovene findes der spor af 5 vandmøller. De fire har ligget langs Skambækken, d.v.s. »den korte bæk«, som udspringer i Lyseng, løber gennem Højbjerg, tidligere kaldet Skidenpyt, videre ind i skoven, hvor den søger mod havet gennem den dybe dalstrækning, som danner grænsen mellem Hestehaven og Thorskov.

I 1573 befalede kongen, at Skambæk Mølle skulle nedrives og beboerne bortvises. De have nemlig hugget træ i skoven og ødelagt ørredfiskeriet i bækken. Det er uvist, hvor denne mølle har ligget.

Pouls Dam, min Tip-tip-tip oldefars Dam og Mølle.

Pouls Dam, den øverste mølledam ved Skambækken, leverede oprindelig energi til en papirmølle, som i 1635 blev anlagt på stedet.

I 1780, godt 100 år efter at den første mølle var nedbrændt, opførte Chr. Nielsen, (min tip-tip-tip oldemors første ægteemand) en såkaldt stampemølle, som han derefter lejede af Baron Gersdorff.

Af fæstebrevet fremgår det bl. a., at han udover den årlige leje på 4 rdl. skulle stampes 50 alen vadmel til herskabet. Desuden skulle han holde øje med, at ingen »hvem det endog er, sig noget ulovligt i skov, eng eller mark foretager.« Og det var strengt forbudt »at holde øl eller brændevin til salg.«

Efter Chr. Niensens død i 1788, giftede enken Sidsel Pedersdatter (min tip-tip-tip oldemor) sig med Poul Madsen, (min tip-tip-tip oldefar), hvem navnet Pouls Mølle stammer fra. Møllebygningen på tangen mellem omløbet og møllerenden. På en lille bakke nord herfor lå stuehuset. Der hørte en mindre have til møllen, og desuden var der udenomsplads til enkelte husdyr. I grusgraven øst for dammen kan der være hentet fyld til mølledæmningen.

Efter 1832 blev møllen brugt som led i kradsulds fabrikationen. Da denne flyttede ind til byen i 1877 blev møllen nedrevet.

Thors Mølle

Thors Mølle, lidt neden for Pouls Dam blev anlagt. Fra begyndelsen af 1700-årene og til 1831 blev den brugt som stampemølle. Først herefter kom den ind under Marselisborg, og siden blev den lejet ud til kradsuldsfabrikation og mekanisk værksted. Fra slutningen af forrige århundrede har møllen fungeret som skovbeværtning. De tidligere møllebygninger havde samme placering som den nuværende restauration.

Møllehuset lå med gavlen ud mod dammen mellem mølleløbet og omløbet, om stadig bruges som afløb for dammen. Stuehuset lå i umiddelbar forlængelse af møllehuset.

I slutningen af 1600-tallet skulle man samle vand i dammen i 2 dage for at få værket i gang. Derefter var der kun vand til, at det kunne køre en halv dag.

I øvrigt tjente Thors Mølle som traktørsted allerede i 1700-årene.

Således drog katedralskoleeleverne i sommeren 1769 ud til møllen, hvor de blev trakteret med »koldt køkken, vin, kaffe og koldskål«.

Mindre dydigt gik det for sig, da bønder fra Skåde og Holme 2. pinsedag 1790 kom i et blodigt slagsmål med soldater fra Århus. Forinden havde de drukket og danset sammen, men da Christen Laursen, en bonde fra Holme ved 5-tiden trådte ind i lokalet, blev atmosfæren spændt. Han havde nemlig dagen forinden givet en soldat en ørefigen, og den skulle han »Satan gale mig« have betalt tilbage.

Christen blev straks advaret, men da han prøvede at komme ud, blev der slagsmål. Soldaterne huggede efter bønderne med deres sabler, og Søren Enevoldsen fra Holme blev slået halvt fordærvet. Det lykkedes omsider Christen at komme ud, men han blev forfulgt af nogle soldater, som nåede ham oppe ved Pouls Mølle. Nogle bønder kom den stærkt blødende mand til undsætning, og de fik ham ind på Pouls Mølle, hvorfra han senere blev kørt til »Kirurgis« Vejse i Århus. Hvad der videre skete melder historien ikke noget om.

Ny Mølle

Ny Mølle, som tidligere lå mellem Thors Mølle og Varna Mølle, blev i 1600-årene opført som kobbermølle. Den blev nedrevet i begyndelsen af det efterfølgende århundrede, men genopført i 1830' egne og fik da navnet "Ny Mølle". Den blev, som de andre tre møller, på dette tidspunkt brugt som stampemølle i forbindelse med kradsuld fabrikation.

Møllehuset, som lå med gavlen ud mod dammen, rummede beboelse i 4 af de 10 fag.

Det blev revet ned i forbindelse med møllens nedlæggelse i 1877.

På stedet findes nu kun resterne af dæmningen bevaret. Den tidlige dam ligger hen som en lille eng.

Varna Mølle

Varna Mølle har siden 1690' egne ligget ved den nederste del af Skambækken, kort før dens udløb i havet. I de første år fungerede den som kornmølle, men da Aarhus Mølle i 1636 fik privilegium på at male korn, blev den indrettet til feldberedermølle.

I begyndelsen af 1800-årene opkaldte Marselisborgs daværende ejer, Chr. C. N. Gersdorff, som var russisk officer. Møllen efter den tyrkiske fæstning Varna ved Sortehavskysten. Fa år senere blev møllen indrettet til stampning af tøj, og siden til kradsuldsfabrikation.

Bygningerne bestod på dette tidspunkt af et møllehus, der lå med bredsiden mod mølledammen, og vinkelret herpå et stuehus på vestsiden af bækken. En vandkarm førte vandet fra mølledammen til hjulet som sad på møllehusets vestgavl. Øllebygningen blev nedrevet i slutningen af forrige århundrede, og mølledammen er eneste levn efter det tidligere mølleanlæg.

I øvrigt findes der langs bækløbet mellem Ny Mølle og Varna Mølle et par uregelmæssige jordvolde, som kan være rester af tidligere mølledæmninger.

Kradsuldsfabrikation

Som det fremgår af omtalen ovenfor blev de fire møller langs Skambækken i forrige århundrede brugt som led i en omfattende kradsuldsfabrikation.

I Aarhus fabrikanten Marcus G. Bedl's købmandsgård i Borgporten blev store mængder indsamlede uldklude først rensed og sprættet op. Derefter blev de kørt ud til skovmøllerne - på dette tidspunkt også kaldet Pjaltemøllerne - hvor de af mølleværket trukne opkradsningsmaskiner bearbejdede uldkludene til halvfabrikatet kradsuld.

Det blev brugt til gulvtæpper, madrasser eller lignende. Møllerne beskæftigede bl. a. maskinsvende, kudske og »sjovere«. De sidstnævnte pressede kradsulden i baller, hvilket blev betegnet som »et svært, og formedelst den støv ulden indeholder, et urenlige arbejde«. Det foregik »i den sædvanlige arbejdstid fra kl. 5 om morgenen og uafbrudt fortsat, en time om middagen undtaget, til kl. 7 om eftermiddagen, og det både vinter og sommer.«

Bech søgte jævnligt efter »flittige, flinke og gifte arbejdere«, som kunne »erholde husværelse og arbejde ved møllerne i Marselisborg skov.« Husværelse fik de i møllernes små stuehuse, som blev udnyttet til det yderste. Således boede der i en periode hele tre familier i det hus der hørte til Thors Mølle.

Og arbejdslønnen var ikke just høj. I Aarhus Stiftstidende blev den endog betegnet som »tarvelig«

Silistria Mølle

Silistria Mølle ligger ved en bæk som har sit udspring nær Emiliedal teglværk. Det er uvist, hvornår møllen blev anlagt, men i forbindelse med Gabriel Marselis' overtagelse af Marselisborg (1661) omtales den som en stampemølle.

De følgende to århundreder blev møllen skiftevis brugt som feldbereder, tøjstampe, raspe og oliemølle.

Silistria Mølle, der ligesom Varna Mølle er opkaldt efter en tyrkisk fæstning i det nuværende Bulgarien, nedbrændte i 1865. Det nyopførte møllehus blev indrettet til kornmølle, idet Århus Møllens eneret til kornmaling netop var ophørt. De efterfølgende år betjente møllen bønder i Skåde, Holme og Skidenpyt (Højbjerg).

Dens skæbne blev beseglet i 1910, da vandmasser fra en oversvømmet eng ved Skåde beskadigede dæmningen og mølleværket i en sådan grad, at man besluttede at indstille mølledriften.

Det nye møllehus beliggende mellem en staldlænge, som lå ud til mølledammen, og et bage og vaskehus på den anden side. Beboelserne var indrettet i møllehusets østre, mens mølleværket lå i husets vestlige del, som havde høj kælder. I modsætning til de andre skovmøller blev værket ikke drevet af et hjul, men derimod af en jernturbin.

Silistria Mølle fungerede efter 1880 tillige fungerede som traktørsted. Efterhånden blev møllen et yndet udflugtssted, og efter mølleriets nedlæggelse fortsatte den som sommerrestauration indtil 1956.

Møllehuset er nu den eneste bevarede bygning på stedet. Nord for huset ses resterne af den kanal, som ledte vandet fra mølledammen gennem turbiner og videre ned gennem slugten. De nuværende afløb fra mølledammen er det tidligere omløb. Udover den eksisterende mølledam har der tilsyneladende ligget en mølle mere, lidt længere oppe ad bækløbet. Umiddelbart før det sted, hvor en træbro fører over bækken, findes en kort tværgående jordvold, som kan være resterne af en tidligere dæmning. I øvrigt er det blevet hævdet, at der mellem Silistria mølle og Horsevad tidligere har været hele 4 mølledamme.

Fortidens spor i Aarhuskovene

Der har været gravet efter ler i hvert fald to steder i Marselisborgsskovene, idet der i forrige århundrede lå et lille teglværk, i den nuværende Mindepark og ved Hørhavgården.

Teglværksskoven ved Donbækhusene er opkaldt efter et teglværk, som blev anlagt på stedet omkring 1830. Leret hentede man i en grav, hvis sydlige rand stadig kan ses umiddelbart sydvest for Donbækhusene. Vand til æltning fik man fra Donbækken.

Tørreladen og ovnen stod på det sted, hvor Mindeparkmonumentet nu ligger. Hele komplekset dækkede et areal på 1,5 td. land. Rasmus Olesen var sandsynligvis en af de første arbejdere på teglværket. Han var fæster af det ældste af Donbækhusene, som han selv havde opført i 1828, samt godt 3 td. land jord.

Den årlige leje var 5 rigsdaler og hoveriarbejde en dag om ugen.

I 1836, da 100 sten kostede en rigsdaler, gav teglværket en indtægt på 200 rdl. Mange af de efterfølgende år var teglværket dog ikke i brug. I 1899 blev der solgt inventar for 100 kr., og tørreladen blev som den sidste bygning nedrevet i 1908.

Teglværket ved Hulbækken i Skåde skov er sandsynligvis anlagt nogenlunde samtidig med det forrige. På et kort fra 1846 er det placeret nord for bækken, men noget tyder på, at det lå på den modsatte side. Her kan man stadig se resterne af en lergrav, og samme sted lå der så sent som i 1875 et hus, Hulbæk hus, som nok oprindeligt var opført som bolig for en teglværksarbejder. Selve teglværket har sandsynligvis ikke været i brug meget senere end 1850.

Samfærdsel

Nogle af de mest imponerende hulveje i Aarhuskovene findes i den nordvestlige del af Hestehaven. Fra det tidligere skovfogedsted Frydenlund, hvor nu også Hotel Marselis ligger, kan man følge hulvejen op ad bakken mod Frederikshøj kro. Et stykke oppe søger vejen uden om en fugtig lavning, men den er alligevel blevet så opkørt, at man senere har forlagt vejens linieføring i en krum bue mod øst. Bag Frederikshøj, hvor terrænstigningen er størst, deler hulvejen sig i et stærkt forgrenet, næsten labyrinthlignende system af helt op til 2-3 m dybe spor. På et kort stykke længere mod syd, hvor terrænet flader ud, har vejforløbet ikke efterladt sig synlige spor, men ved en fornyet stigning dukker det igen op som flere parallelle spor, der afbrydes af Oddervej midt mellem Frederikshøj kro og Højbjerg. Da sporene ikke med sikkerhed kan følges ind i Kirkeskoven, har vejens fortsættelse på dette sted fulgt Oddervejens nuværende linieføring.

Det er blevet hævdet, at dette hulvejssystem skulle være en del af en oldtidsvej fra Gudenåegnen over Stjær, Kolt og Holme til Århus. Hvilket selvfølgelig ikke kan udelukkes, men i sin nuværende form angiver hulvejssystemet nok snarere forløbet af den gamle Hads Herreds vej, før den, formodentlig engang i 1700-tallet, blev forlagt til det, der nu hedder Oddervej. Måske var det bl. a. dette hulvejssystem, kongen havde i tankerne, da han i 1574 befalede lenets bønder at istandsætte vejene, der i dette len var særlig slette og dybe.

Hovedparten af de øvrige hulveje i Marselisborg skovene har været i brug på et noget senere tidspunkt. I flere tilfælde ligger de parallelt med eksisterende skovveje. Dette ses f. eks. ved den øst-vestgående vej fra Pouls dam til Oddervej. Efter at vejen på den midterste del af strækningen har passeret et vandløb, fortsætter den i et krumbt forløb op ad en bakke.

På dette sted har 2-3 sideløbende spor skåret sig ned i skråningen. De stammer fra den tid, da vejen forbandt skovmøllerne med Hads Herres vej, og har sandsynligvis været anvendt, siden Pouls Mølle og Thors Mølle blev anlagt i 1600-tallet. Hvor vejen udmundede i Herredsvejen, fandtes tidligere et led som hed Tobaksledet. Navnet forklares med at bønderne, når de kom fra Århus, mødtes her, fik sig en pipe tobak for derefter at følges ad sydpå gennem Skidenpyt - det nuværende Højbjerg - hvor der var fare for »onde mennesker, som vil berøve folk, hvad de føre med Sig.«

Syd for skovmøllerne er der spor efter 3 forskellige veje. Omkring år 1800 gik en vej stik sydpå fra Pouls Mølle. Den første del af vejen er bevaret som forgrenede hulvejsspor på skråningen mellem Pouls Mølle dam og Thors Mølle dam. Ved Morvadshuset passerede vejen Å som hus navnet siger - et vadested over et fugtigt område og fortsatte derefter mod Horsevad. Den anden vej, som ligeledes søger med Horsevad, udgår fra Thors Mølle og har efterladt sig spor på skråningen oven for møllebygningerne.

Bedst bevaret er dog vejen fra Varna Mølle.

Den udgår fra mølledammen og bevæger sig i flere parallelle spor op gennem »passet« mellem Excellencehøjen og Rumohrs bakke, hvorefter sporene ophører ved Rotunden.

Ifølge et kort fra 1700-tallets slutning mødtes de tre veje på Horsevadbakken, som ligger oven for Horsevad. På bakkeskråningen findes flere parallelle hulvejsspor. Ved bakkens fod drejer de mod sydvest, idet Horsevad, som gik over bækken til Silistria, lå lidt vestligere i forhold til den nuværende overkørsel. Fra Horsevad førte vejen forbi Hørhavegården til Hads Herreds vejen og Skåde by mod vest eller Skåde skov mod syd.

Ved Silistria Mølle findes spor af en vej, som var i brug så sent som i forrige århundrede. Den gik fra Hads Herreds vejen til skovfoged stedet Frydenlund og videre langs kysten forbi Varna Mølle og til Silistria Mølle. Skulle man fra Silistria Mølle til Hørhavegården, måtte man passere et bakkedrag mellem to bakketoppe. Vejen har sat sit tydelige spor i dette pas.

Formodentlig for at undgå denne ret stejle stigning har man i en periode i stedet foretrukket at vade over Silistriabækken ved foden af bakkedraget. Syd for den vej, der nu går fra bækken og ned til Silistria Mølle, findes to parallelle hulvejsspor, som har ført fra vadestedet mod sydøst.

En hulvej, som går på vestsiden af Ravnbakkerne i Skåde Skov, er sandsynligvis også af nyere dato.

I forbindelse med omtalen af transport i skovene skal det nævnes, at der tidligere i visse tilfælde blev ind og udskibet varer langs kysten.

De russiske både

Da to russiske både i 1813 eller 14 var frosset fast i isen lige neden for Skåde Skov, fik Århusegnens bønder påbud om, hver dag køre 6 td. korn fra skibene og ind til Århus.

Ud for en grusgrav ved det nordøstlige hjørne af Dyreparken, fører en slugt ned til stranden. Efter sigende blev den brugt som nedkørsel til stranden, når egnens bønder i frostvintre skulle aflevere deres kornskat ved et skib, som lagde til ud for kysten. Når Laus Mikkelsen, der i begyndelsen af 1800-årene var sognefoged i Harlev Sogn, kom ned gennem slugten og ud på isen med sin kulrede hingst, råbte han advarende: »Af vejen, alle I drenge, for nu kommer Laus Mikkelsen.«

Uddrag af Jesper Laursen, Fortidens spor i Århuskovene.

Powelsmøllen

Kære familiemedlemmer.

Hermed lidt om vor fælles slægt.

Jeg er ikke klar over hvor meget I ved om møllen, der er jo ingen grund til at skrive en lang smøre, hvis I har det i forvejen, jeg nøjes derfor med dette.

Zidse Pedersdatter er født i Skaade Holme sogn 1757 som datter af Peder Madsen * 1733 - død 1808 og Inger Pedersdatter * 1727 - død 1795.

Inger Pedersdatter er datter af Peder Smed * 1650 - død 1737 og Cidse Sørensdatter * 1689 - død 1763.

Peder Madsen er søn af Mads Pedersen * Holge 1693 - død i Holme 1755 og Anne Cathrine Rasmusdatter * Beder 1700 - død i Holme 1762.

De er viet i Beder Kirke 14.11.1728

Hendes forældre har jeg ikke fundet

Mads Pedersen er søn af Peder Laursen * Holme 1661 - død i Holme omkring 1736 og Anne Davidsdatter * 1665 - død i Holme 1739.

Peder Laursen og Mads Pedersen og Peder Madsen er gårdfæstere under Frijsenborg.

Mads Pedersen overtager ved Fæstebrev af april 1736 fæstet efter sin afdøde far Peder Laursen. hartkorn 3 td - 1 fc - 2 alb. Lg. 6 rdr - 4 sk og 1 ottings bealling. Elleve mk 4 sk årlig. Indfæstning 20 rdr er betalt

Skifte under Frijsenborg gods. G 341 - 379 lbnr 451 11. december 1755.

LV. Laurs Rasmussen af Fulling. Farbrødre Niels Pedersen af Borum og Laurs Pedersen skibstømmermand i Århus.

Peder Madsen fæster gård nr 3 i Skaade under Frisenborg Grevskab ved fæstebrev af 1. januar 1755 på vilkår at faderen Mads Pedersen råder for gårdens besætning, auflingenat dyrcke og driwe samt videre gårdesn tilhørende saa længe han slf lyster og got finde, og når hand eylængere agter at wil forstå gården, nyder han for sig og konen forsvarlig ophold saa længe der lewer som sønne Peder Madsen skla være pligti at giwe dem eftr dend imellen hverandre til den tid oprettede contrat og din øvrige sødsekende, hwad dem bliver tillagt

Med venlig hilsen

Aage Møller-Nielsen, :oldefar@@stofanet.dk
